

”Ett brev betyder så mycket” – några samtida perspektiv på historiska brev

Tilda Maria Forselius

tilda.maria.forselius@lit.gu.se

Litteraturvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet

Paper från ACSIS nationella forskarkonferens för kulturstudier, Norrköping 13–15 juni 2005.
Konferensrapport publicerad elektroniskt på www.ep.liu.se/ecp/015/. © Författaren.

Abstract

Personliga brev utgör traditionellt sett ett viktigt källmaterial inom alla de historiskt orienterade ämnena, exempelvis i biografiska studier. Under senare år har brev också uppmärksamats som en berättarform med särskilda kännetecken, som kan beforskas t.ex. från retoriska och narratologiska infallsvinklar. Bl.a. inom anglosaxisk poststrukturalistiskt inspirerad forskning och diskussion har synen på brevs textualitet också lett till ett generellt ifrågasättande av fakta- eller informationsvärdet eller av bruket av brev som ’dokument’.

Idag tycks intresset för brevutgåvor och för brev som biografisk källa åter vara stort i Sverige. Det aktualiserar frågan om hur brevdiskurser förstås och behandlas som historiska referenser. I artikeln framhåller jag risken för att de kulturellt inövade föreställningarna om brev som ’autentiska’ dokument och som sanningsbärare skymmer komplexa kulturhistoriska aspekter av brevpraktiken. Syftet är att problematisera vissa för-givet-taganden om brevberättandets direkta hänvisning till en historisk verklighet, till ’fakta’ eller ’sanning’. Jag lyfter också fram exempel på forskare som på fruktbara sätt arbetat med brevs textuella, mediala och relationella aspekter, och som därmed visat på alternativa sätt att förstå brevs sociala roll.

”Ett brev betyder så mycket” – några samtida perspektiv på historiska brev

Ehuru jag nyss bortsände mit bref, skrifwer jag likväl ständigt, til dess påsten går härnäst; mit enda soulagement är min fjäder [...] Af alla konstnärer prisar jag ingen så högt, som den hwilken upfunnit skriftkonsten... O! hwilken ljuflighet at härigenom kunna språka med en frånwarande wän! (Ahlgren, 1772, s. 5)

Pappas bref är réelement en föda för min Siäl Såm är lika Så nödig för den, Såm mat för Kroppen, och jag tror att jag med mera letthet skulle Kunna venja den Sednare [...] än den först nämnde at vara utan föda. (Ur brev från Julie Björckegren till Carl Sparre 4 oktober 1789)

Vad är ett brev? Det första citatet ovan, hämtat ur Catharina Ahlgrens tidskrift *Brefwäxling emellan twänne fruntimmer* (1772), anknyter indirekt till denna fråga och ger flera delsvar. Ett brev kan skrivas därför att någon har ”upfunnit skriftkonsten”. Det är något som sänds med ombud, med ”påsten”, och det är ett sätt att tala med en ”frånwarande”. Brevskrivaren Adelaide, en fiktiv 1700-talsdam, kan brevlades ”språka” med sin älskade väninna Selima. Skrivandet ger henne ”soulagement” och en känsla av ”ljuflighet”, det vill säga tröst och njutning.

Det andra citatet, ur ett brev från Ahlgrens dotter Julie Björckegren till Carl Sparre, betonar med kroppsliga analogier brevutväxlingens betydelse. ”[B]ref är réelement en föda för min Siäl Såm är lika Så nödig för den, Såm mat för Kroppen”, skriver hon till sin tidigare älskare

och beskyddare. Själén, människans inre, som i tidigare perioder setts som ett verk av Gud fader, får alltså sin näring av brevpraktik.

Drygt två hundra år senare tycks sådana uttrycksätt om vanliga pappersbrev en aning överdrivna och exotiska – åtminstone i den ekonomiskt gynnade delen av världen. Men båda skribenterna levde i en tid då skrivkunighet inte var alla förunnad. Privat brevskrivande var ännu relativt exklusivt också av ekonomiska skäl, samtidigt som dess sociala betydelse snabbt ökade. Med dagens perspektiv – framför allt inspirerat av Walter Ong (1990) – kan man se att brevcirkulationen vid tiden var en väsentlig del av övergången från muntligt till skriftligt orienterade kulturella former, något som i hög grad bidrog till att förändra sociala relationer och tänkandet om jaget. I dag får vi närmast jämföra med Internet för att hitta en motsvarighet. På liknande sätt som brevskrivandet var vid 1700-talets slut, är den internetbaserade kommunikationen nödvändig att delta i för att uppnå social framgång. Samtidigt är den – också likt brevpraktiken då – inte tillgänglig för alla och inte heller överskådlig i alla sina sociala konsekvenser. Kommunikation via Internet kan sägas vara 'ogenomskinlig' i den meningen att det fortfarande är en teknik vi är kulturellt medvetna om *som teknik*, som möjlighet till utveckling och som något potentiellt subversivt – på det tyder inte minst den intensiva debatt om problem som omgärdar internetanvändningen, medan vanliga brev idag i stort sett aldrig diskuteras på motsvarande sätt.

Kroppsnära och äkta?

Vad är då ett brev? Slår vi upp ordet 'brev' i *Nationalencyklopediens ordbok* (1995) får vi veta att brev kommer från latinets 'breve', som betyder kort skrivelse. Ett brev är således ett skriftligt meddelande riktat till en eller flera personer. Det skriftliga meddelandet sänds vanligen med ombud, vare sig detta är en springande budbärare i antikens Grekland, en postdiligens i Sverige på 1700-talet eller en e-postserver i cyberrymden. Denna definition – att meddelandet skrivs, befordras och läses – gäller alltså såväl pappersbrev på 1700-talet som e-post idag.

Hur stora skillnaderna än är mellan 1700-talets värld och vår, kan denna analogi vara intressant att hålla i minnet. Jag tror nämligen att de flesta av oss är väl medvetna om det ambivalenta vad gäller det formulerade innehållet i den egna brevpraktiken; om att vi skriver svar i olika dialoger, deltar i olika diskurser, snarare än formulerar sanningar om oss själva och vår omvärld. Mediet ger en ram med förutsättningar och möjligheter, både i teknisk mening och genom intersubjektiva överenskommelser. E-brev och chatt-meddelanden ska till exempel inte vara för långa. Även om skärmen inte avgränsar i rent teknisk mening, gör den det i praktiken, genom de konventioner som har utvecklats.

När historiska brev lyfts fram som källor ur arkiven är det dock sällan det medieteknologiska eller det sociala och föränderliga i relationerna som betonas. Brev ses fortfarande allmänt som ett kroppsnära och individuellt uttryck för den skrivande människan, och förknippas med sanning och äkthet även inom forskningen. Själva benämningen 'autentiska brev', som är den gängse för brev som ingått i eller skrivits med tanke på en utväxling mellan levande individer, leder tanken dithän, och på många sätt har brev en privilegierad status som källa vad gäller utsagor om så kallade verkliga förhållanden (Thurén, 1997). Exempelvis antas brevs berättande innehåll, efter viss kritisk prövning, kunna beskriva eller beteckna en yttre verklighet, som forskaren strävar efter att återskapa – i detta fall får diskursen, eller delar av den, en referentiell giltighet eller faktaaspekt. Ett annat vanligt förhållningssätt som kan kallas essentiellt eller psykologiskt orienterat är att vi i brev antas kunna finna det skrivande jagets signum, en sanning om den skrivande personen.

Inom litteraturvetenskap är båda dessa förhållningssätt verksamma. I brev söker vi till exempel fakta om den socialhistoria som omger författaren, vi söker uppgifter om utgivningsvillkor, eller kontextuellt-psykologiskt stöd för en tolkning av litterära och fiktiva arbeten.

Brev förefaller genom en sådan praxis vara en form där författaren håller sig till sanningen – skriver ur hjärtat, som det brukar heta – medan dikten är platsen där hon fabulerar och/eller anpassar sig till konventioner. Amanda Gilroy och W. M. Verhoeven menar att denna föreställning eller teori om brevets 'genomskinlighet' är den historiskt sett starkaste brevfiktionen av alla; en långlivad konstruktion som skymmer till exempel historiska, politiska och lingvistiska aspekter (Gilroy & Verhoeven, 2000). Med den här artikeln avser jag att diskutera denna tendens i relation till dagens svenska utgivning. Mitt syfte är framför allt att problematisera vissa för-givet-taganden om brevets referens till en historisk verklighet, till 'fakta' eller 'sanning'. Det bör påpekas att jag utgår från mina generaliserade intryck, vilket givetvis kan förefalla delvis orättvist. Jag kommer också att lyfta fram exempel på studier som visat fruktbara sätt att arbeta med brevets textuella, mediala och relationella aspekter.

Nytt intresse för brev

Intresset för historiska brev har ökat påtagligt under senare tid. Det gäller vad som brukar kallas privata eller familjära brev, alltså brev skrivna inom personliga kretsar. Inom litteraturvetenskapen handlar det främst om författares brev. Trots den begränsningen har det inom ämnet ändå skett en öppning mot en tidigare marginaliserad litterär form. I bakgrunden finns faktorer som 1980- och 1990-talets kritik av en begränsad litteratursyn, en flervetenskaplig rörelse inom akademien, och inte minst feministiska impulser och tillägg. För att rekonstruera kvinnors insatser måste man, har det sagts, gå till källor som dagböcker, opublicerade självbiografier, brev, muntligt historieberättande och så vidare. Värdet av en sådan breddning av litteraturbegreppet märks till exempel i *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* (1993–2000).

Nyttillskottet av brev inom forskning och utgivning väcker dock vissa funderingar. Å ena sidan handlar det om en verklig utvidgning av det litterära fältet när en okänd brevskrivares brev presenteras, när en författares produktion utvidgas till att gälla också hennes brev och dagböcker eller när brevställare lyfts fram som ett kulturellt regelverk för hur brev har skrivits. Å andra sidan har brev i sin roll som 'autentiska' och personliga dokument i hög grad fått spela biroller i olika biografiska projekt, alltså infogade i andra berättelser, och diskussioner kring brevgivning kommer också i hög grad att handla om "hur det var", det vill säga om de verkliga personliga händelser och relationer som breven anses spegla. Aptiten på brev tycks därmed i hög grad vara sammantvinnad med det förnyade intresse för biografier och biografisk forskning, som Lisbeth Larsson uppmärksammar i sin bok *Sanning & konsekvens* (2001) och som hon benämner "rekonstruktiv". Där dekonstruktionen på 1980–90-talet ifrågasatte och problematiserade anspråken i den biografiska genren, har den rekonstruktiva rörelsen "med de biografiska texternas hjälp visat att det finns andra berättelser, andra individer och andra sanningar än dem som tidigare auktoriserats" (Larsson, 2001, s. 14).

Sådana projekt tar gärna brev till sin hjälp. Ett aktuellt exempel är Ulrika Knutsons (2004) "grupporträtt" av Fogelstadkretsen, som i stor utsträckning bygger på arkivbrev. Ett annat är Ingrid Elams (2004) biografi om "den moderna läsaren", Tegnér's goda vän Martina von Schwerin, som huvudsakligen baseras på brev. Vidare har vi fått en renässans för utgivning av författares brev, exempelvis av Selma Lagerlöf (1998), August Strindberg (1999) och Tomas Tranströmer (2001). Inom den historiska och idéhistoriska forskningen kan man peka på Eva Helen Ulvros arbeten (t.ex 1996, 2001) och utgivningen av Catharina Wallenstedts brev (1995).

Den textteoretiska diskussionen saknas

Problemet är att detta intresse för brev, som resulterat i många värdefulla tillgängliggörande arbeten, inte har ackompanjerats av någon högre grad av brevteoretisk diskussion i Sverige. Stina Hansson har gjort betydande insatser kring 1600–1700-talsretoriken (Hansson, 1988, 1993), men för övrigt är det tunnansatt med diskussion och teoribildning om brev som textform,

medium och genre med speciella traditioner och förutsättningar. Den förskjutning av förhållningssätt – från brevs faktavärde till textualitet – som inom anglosaxisk forskning skett med poststrukturalismen tycks inte ha gjort några särskilt märkbara avtryck i svensk brevforskning.

Bristen på teoretisk diskussion medför att antaganden om brevs referens till en yttre, historisk verklighet många gånger står oemotsagda och oproblematiserade. Med 'antaganden' menar jag inte att samband mellan brev och liv nödvändigtvis görs explicita. Teorin om att brev är en form där skribenten visar sig i sin autenticitet och säger sanningar behöver inte artikuleras för att sättas i verket. Den tycks fungera automatiskt genom att den är kulturellt förankrad; att inte problematisera tankemodellen innebär därför att den fastställs som läsanvisning. I biografier och brevtgåvor stöds läsarten ofta i förorden där forskarna och utgivarna betonar sådant som att de genom breven "kommit en historisk person nära", att de blivit "fascinerade" eller fått "inblick i ett liv", eller att brev är värdefulla att studera därför att de är "öppenhjärtliga" och utgör "nyckelhål" till historien. (Alla citaten är hämtade ur den nyutgivna svenska litteratur som nämns i artikeln.)

För-givet-tagandet av diskursens referens till historiska händelser och förhållanden, som dessutom retrospektivt antas vara möjliga att rekonstruera, visar sig också i att citat ur brev många gånger tämligen lättvindigt utgör belägg för hur saker förhöll sig, vem som tyckte vad och för skribentens känslor och avsikter. Det finns många automatiserade förhållningssätt här. Citeras ett uttalande ur ett brev tas det som regel på allvar som skribentens ställningstagande, oaktat att citatet är ryckt ur sitt sammanhang. Brev behandlas vanligen som utsagor om och av det skrivande subjektet som historisk person, trots att det 'jag' som skriver är format av ett särskilt 'du', i en dialog. Den relationsblindheten präglar också brevtgivning när enbart den ena partens brev publiceras fast bådas finns att tillgå. "I allmänhet är det mannens brev som offentliggörs – medan den (oftast mindre kända) kvinnans brev refereras i fotnoter eller inte alls", påpekade nyligen författaren Hans Hederberg (2005).

Biograferna nagelfar gärna brev på spaning efter det uppseendeväckande, idag är det ofta sexuella böjelser eller relationer som dras fram. Om inte diskursen är tillräckligt explicit, kan brevskrivaren placeras på forskarens särskilda analyssoffa. Det är då något antytt i texten som ska lyftas fram och tolkas som något historiskt relevant, det vill säga i överensstämmelse med forskarens antaganden om att något hänt i den historiska verkligheten 'bakom brevet'. Det anses ibland räcka med att göra analogier, som när Ulrika Knutson (2004, s. 204) finner fragment av sitt "eget heterosexuella joller" i breven mellan Ada Nilsson och Honorine Hermelin och tolkar detta som att det fanns mer än en ömsint vänskapsrelation mellan de två kvinnorna. Som belägg håller det kanske inte långt, skriver Knutson insiktsfullt, men hon bygger ändå ut bilden av denna och andra förmodade lesbiska relationer mellan kvinnor på Fogelstad till ett viktigt tema i sin bok, utan att anföra andra källor.

Man kan naturligtvis dikta vidare på brev och andra diskurser, det står var och en fritt så länge man redogör för att det är vad man gör – så som Ulrika Knutson "väljer tolkning" vad det gäller dessa kvinnors sexualitet. Vad jag framför allt vill framhålla är att förståelser av brev både som textform och som praktik i regel fördunklas när de på ett sådant sätt infogas i biografiernas värld. Biografien är en moraliserande genre och brev får spela en underordnad roll när berättelsens ordning skapas. Samtidigt ska breven utgöra belägg för berättelsens antaganden och sensmoral. Det finns en försåtlig rundgång i detta som riskerar att förenkla de komplexa och ofta undanlidande sambanden mellan brevdiskurs och liv.

Relationellt, intentionellt och tillfälligt

Är då inte brev berättelser ur livet, bär de inte på sanningsanspråk? Lisbeth Larsson räknar brev till de biografiska textformerna, och menar att sådana texter kännetecknas av "att författaren i sin text ingår ett sanningskontrakt med läsaren och att den kommer att finnas i världen

som en sanningsutsaga, vare sig det går att visa att innehållet i den är lögn eller ej” (Larsson, 2001, s. 16). Utifrån de syften jag har här måste svaret bli ett annat. Visst är ett personligt brev en text- och diskursform som utgår från en så kallad levd erfarenhet, men till skillnad från till exempel biografien, saknas vanligen pretentioner på att erbjuda en ’hållbar’, sammanhängande eller ’sann’ berättelse om livet. Visst är brev *ändå* nödvändiga om än problematiska pusselbitar i biografiernas värld, och visst *kan* brev bära starka sanningsanspråk (till exempel utpräglade vittnesmål), men för att återigen dra parallellen med dagens vardagliga praktik: Ska jag beskriva vad som sker när jag samspekar med mina nära vänner via e-post känns inte ordet ”sanningskontrakt” adekvat. I stället handlar det om tillfälliga överenskommelser, som: Detta är vårt sätt att tala med varandra. Den här nivån av skämt och allvar passar oss två. Det här är sådant som vi talar om, och inte. Sedan omprövas dessa ’samspråksavtal’ efterhand. Mitt intryck är att detta gäller också för det historiska, oredigerade material som jag tagit del av i arkiv. Brevväxling är en process, som bygger upp, prövar och omprövar relationens mening, inte sällan med grepp lånade från fiktiva sammanhang.

Jag ska helt kort peka på några drag kännetecknar brev som texter och deras kontexter – med andra ord brevs (kon)textualitet. Det är karaktärsdrag som gör dem vanskliga i retrospektivt återskapande sammanhang, och som därför på olika sätt behöver beaktas när brev används som källor. För det första är brev relationellt orienterade på ett specifikt sätt. De skrivs ”för stunden till en viss person i ett särskilt syfte”, enligt definitionen i *Svenskt litteraturllexikon* (1970). När man studerar historiskt material blir man som forskare alltså ”mottagare” av personliga brev som förmodligen aldrig var menade att läsas av någon annan den ursprungliga adressaten. Charles A. Porter påpekar att detta kräver hög grad av självreflexivitet, både av etiska skäl och för förståelsens skull.

We must understand that our understanding of these letters is mediated by the ways in which they have come before our eyes. The letter before us, for no other reason than the passage of time, is not identical to the letter that was read by its original addressee, and even that letter was not quite the same as the letter the author thought he or she was sending. (Porter, 1986, s. 7)

Omedelbarheten, brevskrivandets presens, kan invagga brevforskaren i en känsla av samtidighet och närhet, i en känsla av förtrolighet, men det finns en överhängande risk för tidsblindhet i detta. Även när det handlar långvariga brevväxlingar är varje brev i väsentlig mening momentant, förankrat i ett passerat ”nu”. Innehållet i det individuella brevet utgår från stundens syn på sakernas tillstånd och bärs vanligen av en intention, till exempel önskemål om kontakt. Med 1700-talsförfattarens Samuel Richardsons ord är brev skrivna ”to the moment, while the heart is agitated by hopes and fears on events undecided”. (Citatet ur förordet till *The History of Charles Grandison*, 1753–54.) I litteraturteoretiska arbeten om brevromanen är det just denna omedelbarhet (eller illusion av omedelbarhet) som oftast lyfts fram som en särskild kvalitet. Den skiljer brevberättandet från former uppbyggda efter Aristoteles klassiska estetiska modell med början, mitt och slut. Brevskrivaren/berättaren skriver ju *inifrån* händelseförloppet, framåtorienterat men utan kännedom om hur det hela ska ”sluta”. Det oavslutade, öppna berättandet avviker från det västerländska berättelseidealet och har därför inte accepterats som fullvärdigt, menar Elizabeth J. MacArthur (1990). Det oavslutade karaktärsdraget accentuerar också skillnaden gentemot biografins genomgående retrospektiva perspektiv – även om det naturligtvis också kan förekomma självbiografiskt återblickande inslag i brev.

Brevs dialogkaraktär, ”the correspondence of co-respondents” som David A. Gerber benämner den, formar inte bara den enskilda brevväxlingen, utan över tid även de kulturella konventioner som bildar mönster för hur brev ska skrivas, och inom särskilda kontexter även

normer för annat socialt samspel (Gerber, 2000). Brevskrivandet är enligt detta synsätt således en del av en implicit social förhandling om vad som är gott, möjligt, etcetera. Ett exempel på vilken intressant bild som kan uppstå om man studerar brevväxling som nätverkspraktik med socialt-normativa dimensioner ger Ylva Hasselberg (1999).

Det personliga brevets relationellt orienterade, intentionella och tillfälliga karaktär ger vid handen att vi i brevdiskurser möjligen kan finna en aspekt av jaget och en situerad eller pragmatisk sanningsutsaga. Jaget i breven är en persona, ett relationellt skapat brevjag, som inte automatiskt kan förstås som mer än en tillfällig representant för den som skriver, och den referens detta ”jag” har till den skrivande, historiska personen är komplext och svårfångat.

Ömsesidigt spel

Här finns det skäl att särskilt framhålla en aspekt av brevs kontextbundna intentionalitet. Personliga brev behöver ju inte nödvändigtvis innehålla något formulerat ärende – även om de för all del ofta gör så. En grundläggande intention finns dock alltid inbyggd i själva skrivandet. Syftet med att ”språka med en frånvarande vän” via brev är först och främst att bekräfta och bevara relationen och kanske att utveckla och förändra den. För det ändamålet kan man tydligt se att brevskrivare fjäskar och ljuger, slätar över, manipulerar med kända fakta, samt testar roller och förhållningssätt. Sådana spel utvecklas ofta i dialog och blir en del av brevväxlingens överenskommelser. Så beskriver till exempel Liz Stanley (2004) den passionerade och förföriskt formulerade brevrelationen mellan Olive Schreiner och Mary Sauer som ett exempel på en dialogisk utväxling som inte ska förstås som ett vittnesmål om de båda kvinnornas relation utanför breven. Skrivandet konstruerar och konstituerar i stället en egen värld av intimitet och ömsinhet. Också Elizabeth J. MacArthur (1990) ser kärleksjoller i de brevväxlingar hon studerat som ett sätt att markera åtskillnaden mellan brevväxlingens egen värld och omgivningen. Jollret intimiserar och avgränsar brevskrivarna mot yttervärlden. Det är en kod eller en markör för en innerlighet, som inte behöver ha något med den historiska personens sexuella val och preferenser att göra. Således inte heller med vad som hände när brevskrivarna eventuellt möttes ’en face’.

Den ”textuella vändningen” á la poststrukturalismen välkomnas av Stanley just för att den har tillfört en problematisering av den läsart där brevberättelse och liv ses som i stort sett synonyma. Men låt oss inte heller glömma att brev hade en historia innan de referentiella och essentiella förhållningssätten ens hade aktualiserats historiskt. Intention, konvention och medvetet framträdande – det vill säga en rollaspekt – är centrala delar av förromantisk brevt teori, den klassiska retorik som kan sammanfattas med orden ”att skriva för att övertyga”. I äldre dagar följde man regelböcker, brevställare, för att lägga fram sitt ärende väl, medan den retorik som dominerat sedan 1800-talet är mera flexibel och insocialiserad – osynlig och därför kulturellt genomskinlig (Hansson, 1988). Den som skriver för att övertyga bör vara medveten om att det finns andra aspekter på det som ska framhållas och olika sätt att tolka ord – att lägga orden väl bygger på känsla för kontexten, inklusive mottagarens benägenhet att värdera det sagda. Detta vet varje brevskrivare, om inte uttalat så ’i ryggmärgen’, och följer så gott hon eller han kan. Denna känsla för det passande problematiserar i sig tanken på en överensstämmelse mellan brevdiskurs och ’sanning’. Vill man övertyga om sin kärlek, exempelvis, kan det i ett sammanhang vara helt fel att skriva ”Jag älskar dig” och i ett annat det enda som behöver sägas. En annan gång skriver man ”Jag älskar dig” inte för att få till stånd en intim relation, utan för att uppmuntra mottagaren eller kanske sig själv, genom att formuleringen får en att framstå som en sympatiskt älskande människa. Vi behöver alltså inte dekonstruera hela jag-begreppet eller tron på någon form av stabil verklighetsuppfattning för att se den potentiella flyktigheten och det relationella i ett brevjag, liksom i det ärende som detta jag framhåller. Dessa aspekter av brev handlar egentligen inte främst om sanning eller lögn, utan är i pa-

ritet med andra (ofta omedvetet praktiserade) strategier som utvecklas i vardaglig social interaktion.

Från dekorums osynliga teater kan steget verka stort till de utstuderade bedragarna, men brevet är en scen också för dem. Det är ett inslag i brevets historia och i en teori om maktutövande via brev som den tidiga brevromanen ofta gestaltar. Att sådant intrigskapande också varit och är en del av praktiken bekräftas i, till exempel, i berättelser om brevinteraktion vid Gustaf III:s hov och om Internet, där det förekommer att för olika syften låtsas vara yngre eller äldre eller av annat kön än det man har. Risken för att bli förförd och bedragen är väl inte den första man tänker på när man öppnar och läser ett brev, men den är ändå en del av de premisser som ligger inbyggda i praktikens möjligheter och som uppmanar till en dosis misstänksam läsning – inte minst när man sysslar med arkivbrev. (Därtill finns ju förfalskade brev, men det är ett annat kapitel.)

Textanalys och kulturell orientering

Låt mig lyfta fram några forskare, som visat på fruktbara sätt att studera historiska brev som texter och praktik. Janet Gurkin Altman (1986) har argumenterat för en socialt-diskursiv läsning med fokus på brevpraktikens relation till maktfrågor. Hon framhåller de politiska implikationerna av hur vissa brevskrivare, i olika perioder, upphöjs till 'brevkonstnärer'. Ett exempel är Madame de Sévigné i 1600-talets Frankrike. Hennes brev till sin dotter har för övrigt uppmärksammats för sina litterära kvaliteter också inom traditionell litteraturvetenskap. I sin samtid – breven mångfaldigades redan under de Sévignés levnad – blev dessa och andra offentliga brev ett slags ideologiska modeller, menar Altman. Breven manar till efterföljd och inpräntar "public speech acts", en offentlig diskurs, som tjänar den samhälleliga makten. Traditionella närläsningssverktyg kommer till god användning för att utforska de sofistikerade dimensionerna av detta. Retoriska strategier, berättarstrukturer, dramatisk uppbyggnad, bildspråk, tematisk uppbyggnad och liknande aspekter i breven kan, utifrån Altmans perspektiv, berätta mycket om "the ways in which a culture's linguistic choices have promoted its social values and constructed the social identity of its citizens" (s. 62).

Altman är exempel på en forskare, som rört sig från strukturalistiskt och tematiskt betonade analyser av brev i litteraturen, till mera diskurs- och kulturhistoriskt inriktade studier av brev fiktion och -praktik. Orienteringen tycks i hög grad vara gemensam för det angosaxiska forskningsområdet och hör ihop med de teoretiska omprövningar som poststrukturalism och dekonstruktion fört med sig. Thomas Beebe (1999) lyfter fram att fiktion och icke-fiktion ständigt står i relation till varandra i brevpraktiken. Autentiska brev liksom andra livsnära texter och även livets former hämtar framställningssätt och mening från fiktiva modeller och vice versa. Sådana samband är förstas svåra att belägga empiriskt, men att ingående studera brev utifrån dessa tankegångar kan generera värdefull kunskap om, till exempel, hur berättarstrategier och litterära koder är del av den vidare kulturella praktiken. Närgången diskursanalys av brevväxlingar, av vad som sker i breven, kan visa hur samtalskulturer byggs upp och de särskilda innebörder ord och uttrycksätt kan få inom sådana kontexter.

Elizabeth J. MacArthurs *Extravagant narratives. Closure and dynamics in the epistolary form* (1990), som redan tidigare nämnts, har varit mycket inflytelserik på det senaste decenniets brevforskning. MacArthur har studerat brevformen både i romaner och i autentiska brevväxlingar från 1700-talet och finner i båda fall en särskild karaktär av "öppen" berättelse, det vill säga en berättelse som inte sluter sig metaforiskt kring en mening. Detta karaktärsdrag är särskilt framträdande i autentiska brevväxlingar, som MacArthur beskriver som en ständigt pågående förhandling om relationens mening, gestaltad genom de alter egon som skapas för dialogen. De utstuderade relationerna utvecklar i hög grad rollspel; något som jag själv också funnit talrika exempel på i en svensk brevsamling från samma tid, nämligen i Julie Björckegrens brev till Carl Sparre (Forselius, 2003). MacArthur beskriver hur samspelet skapar "a

collection of possibilities for identities and for the relationship” (1990, s. 171). Trots att maktstrukturer också etableras och styr den skapade relationen, utmanas föreställningen om fasta subjektspositioner i ständiga omtolkningar. Det skapas möjlighetstillstånd i texten, något som ‘skulle kunna’ vara. Överenskommelsen om brevskrivarnas relation och om deras relationella identiteter, om meningen, är således ständigt – inom vissa ramar – i rörelse.

Var finns då sanningen eller diskursens relation till det levda livet? Att språket inte kan reflektera livet eller ens skribentens subjektiva känslor är något brevskrivare ofta artikulerar, enligt MacArthur. Det betyder dock inte att brev saknar bärighet på hur livet levs. Språket må vara en dålig spegel, men det är ett kraftfullt redskap, skriver hon.

Language’s nontransparent relation to the reality is not equivalent to a complete detachment from the real world. Letters may be incapable of expressing feelings without bias or distortion, but they are supremely capable of playing a role in human interactions and of structuring experience. If Marie-Catherine [en av brevskrivarna] discovers that she cannot speak (or, especially, write) her feelings without introducing the duplicity of language, she also learns that much of language’s power in human relationships results from this duplicity. (MacArthur, 1990, s. 49)

MacArthurs argument blir således att brevberättandet inte reflekterar brevskrivarens liv, tillvaro och känslor på något genomskådligt sätt, men att det i stället *skapar* eller kan skapa nya möjligheter och modeller för livet. Brevskrivandet ses som en kreativ social praktik, styrd av vissa förutsättningar, och som ett sätt för skribenten att generera och ompröva föreställningar om det egna jaget i relation till omvärlden.

Ytterligare en av MacArthurs tänkvärda iakttagelser är att det tycks vara svårt för forskare att uppskatta brevväxlingars metonymiska karaktär – det vill säga karaktär av en dialogisk, oavslutad, meningsomprövande berättelse, som skapas gemensamt av flera subjekt. Eftersom vi är kulturellt inskolade i att utläsa och skapa sammanhängande mening påtvingas sådana berättelser, som avviker från huvudspåren, ofta läsarter och mening från andra genrer. I hermeneutisk anda söker vi efter det som passar ihop och bildar helheter, snarare än efter det som formulerar motsägelser och diskontinuitet, och det gäller även den till synes ’neutrala’ utgivningen av brevsamlingar där urval sker alltid efter vissa idéer eller principer. På det viset förkvävs en väsentlig del av brevberättandets egenart när det organiseras och redigeras.

Brev sätter spår

Den inledande frågan ”Vad är ett brev?” – den kan naturligtvis inte ges något svar här. Det har inte heller varit min mening att försöka göra det, utan i stället att peka på problemen med att sådana frågor sällan ställs om och till brev. Vad som i allmänhet verkar uppfattas som en oskyldig, ’genomskinlig’ kommunikationsform, visar sig vid närmare påseende ha vittgående implikationer som innebär stora svårigheter för den som försöker tala om vad ett brev ’är’. När Stanley sammanfattar sitt tentativa men mycket respektingivande försök att sammanfatta brevs karaktärsdrag finner hon idel paradoxer. Brev är både-och: här och nu, där och då, fiktion och dokument, jag och du, frånvaro och närvaro, gemensam konvention och individuellt uttryck, kontext och text. ”Indeed, paradox is at the heart of epistolary matters” (Stanley, 2004, s. 214).

Vi behöver nya infallsvinklar när vi studerar och ederar historiska brev, framhåller Stanley. Hon efterfrågar teorier och begrepp som tar hänsyn till såväl brevs textualitet som till deras referens till en social verklighet eller praktik. För även om förenklade samband *ska* problematiseras, gäller det att inte kasta ut barnet med badvattnet. Brev är ju på intet sätt textuellt vakuumpförpackade; de har en närmast ”obstinat referentialitet”, menar Stanley. En alltför långtgående teoretisk upplösning av sambanden mellan diskurs och liv riskerar att dölja brevs sociala dimensioner. Jag kan bara hålla med. Det fanns en människa av kött och blod som

skrev det brev jag lyfter upp ur arkivmappen. Även om skribenten medvetet eller omedvetet manipulerar med sanningen, även om hon döljer vem hon är, kan vi fråga sådant som: Vad ville hon med detta brev? Vilka nätverk och sammanhang ingick hon i? Vad kunde brev åstadkomma? Vilka språkliga strategier används? Även om vi således inte kan räkna med att finna berättelsen om hur-det-var, även om brev inte är genomskinliga 'sanningssägare', så är de med Stanleys ord ändå "real in their consequences" (s. 212). Det vill säga, brevdiskurser har i hög grad en performativ aspekt som får sociala konsekvenser. Man skulle kunna uttrycka det så att brev, sett utifrån detta perspektiv, inte i första hand *berättar* om sociala handlingar som gjorts, utan de *är* handlingar som ingår i kedjor av andra handlingar. Genom brevskrivandet skapas och bevaras relationer, struktureras skribentens tankar om tillvaron, upprättas och konstrueras berättelsen om jaget i relation till duet, och så vidare. Brevskrivandets teori och praktik lär också ut konventioner för både liv och skriv och kan eventuellt tjäna som redskap för att överskrida givna mallar. Kort sagt: brev har en potential att få saker gjorda i ett socialt sammanhang. I historiskt perspektiv gäller det i hög grad de kvinnor, som genom att skriva brev kunde skapa sig en plats i ett socialt rum och påverka sin situation. I den meningen kunde brevutväxling vara en livsnödvändighet: "en föda för min Siäl Såm är lika Så nödig för den, Såm mat för Kroppen", med Julie Björckegrens högtidligt klingande ord. Eller tröst och njutning, som hennes mor framhöll.

I mitt inlägg här har jag velat lyfta brev ur deras tillvaro som alltför sällan problematiserade texter. Jag har framhållit att biografisk användning, där en brevskrivares brev antas utgöra en mer eller mindre mimetisk berättelse om hennes historiska jag, riskerar att missa de grundläggande relationella och intentionella aspekter som formar brevdiskurser, och att förståelsen av brev som sanningsutsagor är diskutabel. Som exempel på andra infallsvinklar har jag lyft fram möjligheten med kulturorienterade litterära läsningar samt studier av hur brevutväxlingar bygger upp diskursiva relationer och av brevs performativa aspekter. Det finns naturligtvis många oprövade möjligheter, eftersom – som Posten inpräntade i oss på 1970-talet – "ett brev betyder så mycket".

Referenser

Otryckt

RA, Börstorpsamlingen, E:3052.

Tryckt

- Altman, Janet (1986): "The letter book as a literary institution 1539–1789: Toward a cultural history of published correspondences in France", i Porter, Charles A. (red.), *Men/women of letters/Yale French studies* 71, New Haven: Yale University Press, 17–63.
- Beebe, Thomas O. (1999): *Epistolary fiction in europe 1500–1850*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Elam, Ingrid (2004): *Min obetydliga beundran: Martina von Schwerin och den moderna läsarens födelse*, Stockholm: Norstedts.
- Forselius, Tilda Maria (2003): "Jaget, frun och den fjolliga flickan: Rollspel och identitetskonstruktion i Julie Björckegrens brev till Carl Sparre", i Helgeson, Paulina & Nordenstam, Anna (red.), *Brevkonst*, Eslöv: Brutus Östlings bokförlag Symposion, 45–74.
- Gerber, David A. (2000): "Epistolary ethics: Personal correspondence and the culture of emigration in the nineteenth century", in *Journal of american ethnic history*, 19:4, 3–23.
- Gilroy, Amanda & Verhoeven, V. M. (2000): "Introduction", i Gilroy, Amanda & Verhoeven, V. M. (red.), *Epistolary histories: Letters, fiction, culture*, Charlottesville/London: University Press of Virginia, 1–25.
- Hansson, Stina (1988): *Svensk brevskrivning: Teori och tillämpning*, Göteborg: Litteraturvetenskapliga institutionen, Universitetet.
- Hansson, Stina (1993): *Salongsretorik: Beata Rosenhane (1638–74), hennes övningsböcker och den klassiska retoriken*, Göteborg: Litteraturvetenskapliga institutionen, Universitetet.
- Hasselberg, Ylva (1999): "Letters, social networks and the embedded economy in sweden: Some remarks on the Swedish bourgeoisie 1800–1850", i Earle, Rebecca (red.), *Epistolary selves: Letters and letter-writers, 1600–1945*, Aldershot: Ashgate, 95–107.
- Hederberg, Hans (2005). Om svar anhålles. *Dagens Nyheter* 25 maj 2005.
- Knutson, Ulrika (2004): *Kvinnor på gränsen till genombrott: Grupporträtt av Tidevarvets kvinnor*, Stockholm: Bonnier.
- Lagerlöf, Selma (1998): *Mammas Selma: Selma Lagerlöfs brev till modern*, red. Ying Toijer-Nilsson, Stockholm: Bonnier.
- Larsson, Lisbeth (2001): *Sanning och konsekvens: Marika Stiernstedt, Ludvig Nordström och de biografiska berättelserna*, Stockholm: Norstedts.
- MacArthur, Elizabeth J. (1990): *Extravagant narratives: Closure and dynamics in the epistolary form* Princeton, N.J.: Princeton University Press
- Nationalencyklopediens ordbok. Första bandet* (1995), Höganäs: Bra böcker.
- Nordisk kvinnolitteraturhistoria 1–5* (1993–2000), huvudredaktör Elisabeth Møller Jensen, Höganäs: Wiken/Bra Böcker.
- Ong, Walter (1990): *Muntlig och skriftlig kultur: Teknologiseringen av ordet*, Göteborg: Anthropos.
- Porter, Charles A. (1986): "Foreword", in Porter, Charles A. (ed.), *Men/women of letters/Yale French studies* 71.
- Stanley, Liz (2004): "The epistolarium: On theorizing letters and correspondences", i *Auto/Biography*, 12:3, 201–235.
- Strindberg, August (1999): *Min eld är den största: Brev 1858–1912*, red. Kerstin Dahlbäck, Stockholm: Ordfront.
- Svenskt litteraturllexikon* (1970), Lund: Gleerup.
- Thurén, Torsten (1997): *Källkritik*, Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Tranströmer, Tomas (2001): *Air mail: Brev 1964–1990*, red. Torbjörn Schmidt, Stockholm: Bonnier.
- Ulvros, Eva Helen (1996): *Fruar och mamseller. Kvinnor inom sydsvensk borgerlighet 1790–1870*, Lund: Historiska media.

- Ulvros, Eva Helen (2001): *Sophie Elkan: Hennes liv och vänskapen med Selma Lagerlöf*, Lund: Historiska media.
- Wallenstedt, Catharina (1995): *Allrakäraste: Catharina Wallenstedts brev 1672–1718*, red. Christina Wijkmark Stockholm: Atlantis.

